

مطالعه و بررسی الگوواره‌های تدفین دوره ساسانی روستای طویله شهرستان اندیکا

مهرداد حاتمی

گروه تاریخ و باستان شناسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، ایران

me_hatami@yahoo.com

علی اصغر میرفتاح (نویسنده مسئول)

گروه تاریخ و باستان شناسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، ایران

رضا شعبانی صمغ آبادی

گروه تاریخ و باستان شناسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، ایران

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۵/۱۳ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۷/۳۰)

چکیده

در دوره ساسانی به نظر می‌رسد با رسمی شدن دین زرتشت و قدرت گرفتن مغ‌ها و روحانیون سعی شده است که شیوه تدفین نیز مطابق با شرایط و قوانین کتابهای دینی صورت گیرد. بر اساس رایج‌ترین شیوه تدفین در این دوره آنها اجساد مردگان را ابتدا بر فراز کوهها، پشته‌ها و بلندیهایی که دخمه‌ها ساخته شده بود قرار می‌دادند تا گوشت آنها از بین رفته و استخوانهای باقی مانده را به محل‌هایی که استودان نامیده می‌شد منتقل می‌نمودند. در این پژوهش که به شیوه بررسی میدانی انجام شده و تعدادی از این آثار در شهرستان اندیکا (روستای طویله) مورد مطالعه قرار گرفته است. نتیجه این بررسی نشان می‌دهد که دخمه و استودانها می‌توانند نکات زیادی راجع به اعتقادات مذهبی در دوران پیش از اسلام و مناطق دارای اهمیت مذهبی را روشن نمایند.

واژگان کلیدی: ساسانیان، مذهب، تدفین، اندیکا

مقدمه

لذا در این پژوهش بدنبال اثبات این فرضیه هستیم که شهرستان اندیکا و به طور ویژه روستای طویله از توابع دهستان کتک در بخش چلو، با الگوهای تدفین زرتشتی آن، می‌تواند یکی از مکانهای مورد توجه دوره ساسانی بوده باشد.

۱- موقعیت جغرافیایی:

اندیکا از شهرستان‌های تازه تاسیس استان خوزستان شامل سه بخش مرکزی، آبژدان و چلو است که در شمال شرقی خوزستان قرار دارد. این شهرستان از شمال به شهرستان‌های فریدون، الیگودرز، دزفول، از سمت خاور و جنوب خاوری به شهرستان ایذه، از سمت جنوب به حومه مسجد سلیمان و از باختر به شهرستان گتوند محدود می‌گردد. جریان تبدیل شدن بخش اندیکا به شهرستان از سال ۱۳۸۴ آغاز و در نیمه دوم سال ۱۳۸۶ نهایی شد. این شهرستان دارای ۵۹۵ روستا و آبادی، ۶ دهستان، ۳۳ هزار هکتار زمین کشاورزی و حدود ۲۰۰ آثار تاریخی است. (تصاویر شماره ۱ و ۲) جمعیت شهرستان اندیکا حدود ۸۰ هزار نفر و مساحت آن ۲۳۰۰ کیلومتر است. مرکز آن شهر کوچک قلعه خواجه است که بین ۱۰۰۰ تا ۱۵۰۰ نفر جمعیت دارد. آب و هوای خوب و دو سد مسجد سلیمان و شهید عباسپور و همچنین جاده بازفت از پتانسیل‌های جذب گردشگر این شهرستان هستند. دهستان‌های شهرستان اندیکا در زمانی که بخش بود عبارت بودند از: اندیکا، آبژدان، چلو، شلال و دشتگل،

در دوره ساسانی به نظر می‌رسد با رسمی شدن دین زرتشت توسط پادشاهان و قدرت گرفتن مغ‌ها و روحانیون، سعی بر آن بوده که شیوه تدفین نیز مطابق با شرایع و قوانین کتابهای دینی آنها انجام شود. از آنجائیکه در اعتقادات زرتشتیان چهار عنصر مقدس یا به اصطلاح چهار آخشیح نباید آلوده گردند (آب، خاک، آتش و هوا) و چون جسد مرده نیز یکی از آلاینده‌ها به حساب می‌آمده، برای اینکه خاک که از عناصر مقدس بود آلوده نگردد آنها جسد را خاک نمی‌کردند (گیرشمن، ۱۳۸۰: ص ۱۸۰).

بر این اساس، آنها اجساد مردگان خود را ابتدا بر فراز کوهها، پشته‌ها و بلندیهایی که در آنها «دخمه‌ها» ساخته شده بود، قرار می‌دادند تا پس از انجام خورشید نگرشی، که در اصل چیزی را در معرض نور خورشید قرار دادن برای پاک شدن است، گوشت این اجساد توسط پرندگان خورده شود و زمانیکه فقط استخوانهای آنها باقی می‌ماند و به اصطلاح از آلودگی پاک می‌شدند، سپس استخوانها به استودانها^۱ منتقل می‌شد. (ترومپلمن، ۱۳۷۲: ص ۲۹) و (Molleson) 2009:

این شیوه تدفین در دین زرتشت، باعث شده است در دوره ساسانی از سطح کوهها و صخره‌ها برای اجرای مراسم تدفین بهره گرفته و یک الگوی معماری تدفینی خاصی شکل گیرد. تعداد زیادی از این آثار در شهرهای دارای اهمیت در دوره ساسانی برجای مانده و مورد توجه و بررسی پژوهشگران نیز قرار گرفته اند.

واژه به معنای محل نگه داری استخوان می‌باشد. (ابوالقاسمی،

۱۳۷۵: ص ۳۲۳)

^۱ واژه استودان از دو قسمت تشکیل شده است. Ast «استخوان» و Dān «دان، دار» از ایران باستان dāna به معنای دربر گیرنده، که در ایرانی میانه غربی به عنوان پسوند مکان به کار می‌رود. لذا این

قلعه خواجه، کوشک و لمر و کتک (سرداری زارچی ۱۳۹۱: ص ۵).

۱-۱ چشم انداز جغرافیایی منطقه:

منطقه‌ی بین ارتفاعات و دشت پست خوزستان که شمال مسجد سلیمان و اندیکا، یک منطقه‌ی بین زیستی Ectecton بیلاق قشلاق نامیده می‌شود. این اتکتون، کمربندی کوهستانی از رشته کوه‌های ارتفاعات زاگرس جنوبی است که رودخانه‌های پر آب در آن تنگه‌هایی ایجاد نموده اند که معابر تردد کوچ از بیلاق به قشلاق می‌باشند. بررسی قلمرو کوهستانی دارای دو خط مسیر کوچ از دیرباز بوده اند. نخست مسیر هفتگل - باغ ملک - ایزه - چهار محال، دو دیگر مسیر دشت عقیلی - هفت شهیدان - خانه میرزا - دشت گل - کوه کینو و فریدون.

منطقه کوهستان بختیاری، که حد شمالی و شمال شرقی خوزستان را تشکیل می‌دهد، در درک تحولات فرهنگی دشت‌های آبرفتی ایران اهمیت حیاتی دارد. این منطقه همواره به طور سنتی در حیات اقتصادی و سیاسی سرزمین‌های پست فلات و - تا حد کمتری - فلات مرکزی ایران نقش داشته است. منطقه بختیاری بخش قابل توجهی از آنچه را که فلانری بین‌النهرین بزرگ می‌نامد شامل می‌شود. این منطقه محیطی ایده آل برای اقتصادی ترکیبی با تاکید بر گله داری است. دره‌های میان کوهی حاصلخیز آن که غالباً به خوبی مشروب می‌شوند برای معیشت و زندگی مرکب از کشاورزی گسترده و کوچ‌نشینی مبتنی بر گله داری بسیار مناسب است.

پتانسیل کشاورزی دوره‌های مختلف با یکدیگر متفاوت است. چند دره قویاً زیر کشت اند و مقدار زیادی برنج در آن تولید می‌شود. با وجود این ترکیبی

از کشاورزی و گله داری در این منطقه متداول تر است که این امر بخاطر پتانسیل محدود کشاورزی برخی از دوره‌ها می‌باشد. از سوی دیگر، بسیاری از نواحی بختیاری فقط برای گله داری مناسب است. در این نواحی زمین برای کشاورزی بیش از حد خشک یا سنگلاخی است. مثلاً بخش اعظم دشت اردل، چراگاه تابستانی ایل بختیاری، شبیه بیابان است. به این ترتیب می‌بینیم که شرایط زیست محیطی در منطقه‌ی بختیاری مشخصاً با خوزستان متفاوت است ولی برای معیشتی مبتنی بر اقتصادی ترکیبی بسیار مناسب است. خود مختاری: به نظر می‌رسد منطقه‌ی بختیاری، به رغم نزدیکی اش به دشت آبرفتی خوزستان و نواحی مرکزی ایران، تمام شرایط لازم را برای داشتن استقلال سیاسی یا دست کم خود مختاری داشته است. بنابراین ما با منطقه‌ای روبه‌رو هستیم که با واقع شدن بین کوه‌های با منابع سرشار از کشاورزی و دامداری می‌تواند جمعیت بزرگی را در خود جای دهد. افزون بر این دره‌ها به یکدیگر راه دارند و به این ترتیب امکان ارتباط درون منطقه‌ای نیز میسر است. این واقعیت که طی قرون وسطی سلسله‌ای قدرتمند در این منطقه وجود داشته، نشان می‌دهد که منابع زیست بوم شناختی منطقه آنقدر غنی بوده که امکان شکل‌گیری اقتصاد معیشتی بزرگتر از روستا را فراهم نموده است. انزوای نسبی این منطقه و نیز موقعیت راهبردی اش بین دشت‌های آبرفتی و بخش‌های مرتفع فلات ایران نشان می‌دهد این منطقه نقش مهمی در گذشته داشته است (زاگارل، ۱۳۸۷: ص ۲۶-۲۴)

۲- پیشینه پژوهش‌های باستان‌شناختی منطقه اندیکا: سابقه پژوهش‌های باستان‌شناختی در حوضه شهرستان‌های مسجد سلیمان و اندیکا را می‌توان در

نتایج آن در دو جلد MDP به چاپ رسانده است. (گیرشمن، ۱۳۴۳: ص ۴۸-۴۳ و گیرشمن، ۱۳۴۵: ص ۵۹-۵۳) از مطالعات باستان‌شناسی دیگر در حوزه‌ی مطالعه این نوشتار که شامل شهرستان اندیکا و شهرستان ایذه، در شمال شرقی استان خوزستان می‌شود. بررسی‌ها به دهه‌ی ۱۹۷۰ میلادی و پروژه‌ی نجات‌بخشی حوزه‌ی سد شهید عباسپور (سد رضاشاه قبل از انقلاب) بر می‌گردد. در پروژه‌ی مذکور که توسط هیات‌های متشکل از باستان‌شناسان ایرانی و غیر ایرانی به سرپرستی هنری رایت صورت گرفت (Wright, 1979) به طور کلی طی این بررسی‌ها آثاری از دوره‌های مختلف نوسنگی میانی و جدید تا دوره‌ی اسلامی کشف شده است در دوره‌ی ساسانیان قرارگاه‌ها و دهکده‌های بزرگی را می‌توان دید که علی‌رغم وقفه‌ی سکونت در دوران اولیه‌ی اسلامی، منطقه مجدداً مسکونی شده است و این در حالی است که رایت اشاره می‌کند تنها ۳۰ درصد از وسعت محوطه را بررسی نموده است.

در سال ۱۹۷۱ شیپمن منطقه‌ی کیکاوس بین شوشتر و مسجد سلیمان را بررسی نمود. سرفراز سال ۱۹۷۳ مجدداً منطقه را مورد بررسی قرار داد. در بررسی رهبر (۱۳۶۸) جنوب شوشتر و میان آب و قسمتی از جاده‌ی مسجد سلیمان را در بر گرفت. یکی از پژوهش‌های باستان‌شناختی صورت گرفته در این منطقه، بررسی‌ها و کاوش‌های نجات‌بخشی بوده که در محدوده‌ی دریاچه‌ی سد گتوند در شمال غرب مسجد سلیمان بین شهرستان‌های مسجد سلیمان، اندیکا، لالی و گتوند صورت گرفته است. در ابتدا به منظور شناسایی محوطه‌ها و آثار در معرض خطر آبرگیری این سد، بررسی‌های فشرده و پیمایشی توسط حسین عزیزی در سال ۱۳۸۶ صورت گرفت که

امتداد اولین مطالعاتی که در منطقه کوه‌های بختیاری صورت گرفته دانست. هنری لایارد انگلیسی کاوشگر شهرهای نینوا و نمرود از اولین باستان‌شناسانی بوده که پا به این منطقه گذاشته است. او در کتابش با عنوان ماجراجویی در ایران، شوش و کلدی در دو جلد در سال ۱۸۸۷ به شرح مفصل این پژوهش‌ها پرداخته است. لایارد نقوش برجسته‌ی شیمبار را مورد شناسایی قرار داد (واندنبگ، ۱۳۷۹).

سراورل استین نیز از دیگر باستان‌شناسانی بوده که در سالهای ۱۹۳۵ و ۱۹۳۶ سفری طولانی به این مناطق داشته است. استین پس از مشاهده‌ی آثار در مال میر به سمت مسجد سلیمان حرکت کرد. هنینگ، بیوار، هانسمن، هینز، واندنبگ و شیپمن نیز از دیگر پژوهشگرانی بوده‌اند که از این مناطق بازدید به عمل آورده‌اند و شواهدی از نقوش برجسته، کتیبه‌ها و دیگر مکانهای باستانی را ثبت نموده‌اند. (واندنبگ، ۱۳۸۶: ص ۱۶) اندکی بیش از سه دهه پیش، شرکت ملی نفت ایران که در حال نجات تاسیساتی که در بخش جنوبی شهر مسجد سلیمان بود به بقایایی باستانی برخورد و ناچار به توقف کار شد. در پی آن مرکز باستان‌شناسی ایران یکی از باستان‌شناسان خود را به منطقه اعزام کرد تا از چندوچون ماجرا آگاهی یابد و در صورت نیاز اقدام به کاوش و گمانه‌زنی و فراهم نمودن زمینه‌ی حفاظت این آثار بنماید برای این منظور علی‌اکبر سرفراز عازم منطقه شد. وی در این محوطه گمانه‌زد و کاوش مختصری کرد و نتیجه آن را در قالب مقاله‌ی ایی منتشر کرد. (سرفراز، ۱۳۵۷).

مهم‌ترین مطالعات باستان‌شناختی در منطقه‌ی مسجد سلیمان و اندیکا، کاوش‌های باستان‌شناسی رومن گیرشمن در محوطه‌های مهم بردنشانده و سر مسجد در سالهای ۱۹۶۴، ۱۹۶۵، ۱۹۶۶ و ۱۹۶۷ که

روستای طویله در دهستان لمر و کتک قرار گرفته که در مجاورت روستا در موقعیت طول ۳۵۸۳۵۳۷ و عرض ۳۶۳۶۵۷ جغرافیایی رو به سمت جنوب و جنوب غربی دو استودان به صورت منفرد و یک دخمه قرار گرفته است.

استودان الف:

همسطح زمین های کشاورزی بر روی یک صخره منفرد یک استودان ساخته شده است. ورودی این استودان که در صخره ای عمودی از جنس سنگ های آهکی تراشیده شده، دارای قاب کنده شده است که ابعاد ورودی آن $۴۰ * ۴۵$ سانتیمتر می باشد. نمای آن دارای مقداری تورفتگی در حدود ۵ سانتیمتر می باشد که نشان می دهد این استودان احتمالاً پس از استفاده بسته می شده است. بنظر می رسد که یکی دیگر از علت های تورفتگی درب استودان، جهت جلوگیری از ورود آب باران و نزولات جوی به فضای داخلی استودان بوده است. چرا که آب یکی از عناصر مقدس در اعتقادات زرتشتی بوده و نمی بایست در محل نگه داری بقایای جسد که از آلودگیها به حساب می آمده در تماس باشد. قسمت داخلی بنا دارای ابعاد حدود $۴۰ * ۵۰$ سانتیمتر می باشد که کف آن با توجه اینکه در مجاور زمین های کشاورزی می باشد با خاک پر شده و امکان برداشت پلان آن وجود ندارد. (تصویر شماره ۴)

استودان ب:

این استودان در فاصله حدود ۵۰ متری ضلع شرقی استودان الف بر روی صخره ای بزرگتر و در ارتفاع ۳،۵ متر از سطح زمین واقع گردیده است. ورودی این استودان که در صخره ای عمودی از جنس سنگ های

حاصل آن شناسایی بیش از ۶۲ محوطه ی باستانی بوده است. (عزیزی خرائقی، ۱۳۸۶) یک سال بعد عبدالرضا پیمانی فصل نخست مطالعات نجات بخشی سد گتوند علیا را با کاوش در سه محوطه ی کلانتر یک و دو و محوطه ی گورستان مجاور آن را آغاز کرد (پیمانی ۱۳۸۷) وی طی این کاوش ها بقایای یگ گورستان و استقرار از دوره ی ایلام میانی را آشکار ساخت. کاوش در محوطه های کلانتر ۳ و ۵ نیز در کوه های شمال شرقی استان خوزستان انجام پذیرفته است. در ادامه این کاوشها، پژوهش های دیگری توسط حمیدرضا ولی پور در سال ۱۳۸۹ در محوطه کلانتر ۴ در این منطقه صورت گرفت. (ولی پور و دیگران ۱۳۸۹) بررسی دیگری که در سال های اخیر در منطقه مسجد سلیمان و مجاور آن صورت گرفته، بررسی های باستان شناختی در منطقه کرایبی در محدوده بین شهرستان های مسجد سلیمان و شوشتر است که توسط خانم گوهرتاج آل گودرزی در سال ۱۳۹۰ همراه با مطالعات زیست بوم شناسی بوده است. در نتیجه این بررسیها نیز تعداد ۳۴ اثر و مکان تاریخی شناسایی و ثبت گردیده است. (آل گودرزی ۱۳۹۱) در نهایت می توان به بررسیهای باستان شناختی ۱۳۸۷ عبدالهی و ۱۳۸۹ سلطانی به منظور ثبت آثار شهرستان اندیکا صورت گرفته اشاره نمود که در مرکز اسناد میراث فرهنگی نگه داری می شوند (سرداری زارچی ۱۳۹۱: ۱۱).

یافته ها:

استودانها و دخمه روستای طویله:

در شمال شهرستان اندیکا بخش چلو روستاهای زیادی قرار گرفته که دارای آثار متعددی از دوره های پیش از اسلام می باشند (سرداری زارچی ۱۳۹۱) از جمله

مطالعه و بررسی الگوواره‌های تدفین دوره ساسانی....

شواهد محدودی از تدفین در خاک در دوره ساسانی کشف شده است. نمونه محدود دفن جسد در کنگلو مازندران مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته و این عمل را با استناد به شواهد تاریخی برجای مانده نوعی بدعت در دین محسوب کرده اند و بانی آن را مرتد دانسته‌اند. (سورتیجی ۱۳۹۰: ص ۸۹) این مطلب نشان از اهمیت توجه حکومت به اجرای امور دینی بوده و غالباً این ارتباط در سراسر دوره حفظ شده است.

در دوران تاسیس و سپس تحکیم اساس حکومت ساسانی که عهد اردشیر بابکان و پسرش شاپور اول را به خود اختصاص داده بود به گونه ای خستگی ناپذیر در راه استقرار مبانی دین واحد در سراسر امپراطوری تلاش نمودند و آن را همزاد با شهریاری می‌دانستند. (شاکد، ۱۳۸۱: ص ۵۷ و لوکونین، ۱۳۸۴: ص ۲۲) این داستان در قالب پند و اندرز اردشیر به پسرش شاپور در کتاب شاهنامه نیز مطرح گردیده که ابیاتی از آن در زیر می آید:

چو بر دین کند شهریار آفرین

برادر شود شهریاری و دین

نه بی تخت شاهی است دینی بپای

نه بی دین شهریاری بود شهریاری بجای

دو دیبا است یک دردگر بافته

بر آورده پیش خرد تافته

نه از پادشا بی نیاز است دین

نه بی دین بود شاه را آفرین

چنین پاسبان یکدیگرند

تو گویی که در زیر یک چادرند

نه آن زین نه این زان بود بی نیاز

دو انباز دیدمشان نیک ساز

(فردوسی، ۱۳۶۹: ص ۳۸۰)

آهکی تراشیده شده، دارای قاب کنده شده است که ابعاد ورودی آن $۳۰ * ۵۰$ سانتیمتر می باشد. نمای آن دارای مقداری تورفتگی در حدود ۵ سانتیمتر می باشد که نشان می دهد این استودان نیز احتمالاً پس از استفاده بسته می شده است. شواهدی در دیگر مناطق (شهرستان گتوند) وجود دارد که نشان می دهد از این فضاها به طور مکرر استفاده می شده و قبرها اختصاص به یک نفر نداشته است. (درخشی و دیگران، ۱۳۸۶: صص ۹۷-۸۹). بنظر می‌رسد همانند استودان الف یکی دیگر از علت‌های تورفتگی درب استودان، حفظ قداست آب بوده است. قسمت داخلی بنا دارای ابعاد حدود $۴۰ * ۵۰$ سانتیمتر می باشد که کف آن با سنگریزه پر شده است. (تصویر شماره ۵)

دخمه:

در ضلع شمالی استودان ب، فضای معماری کنده شده در سطح یک صخره به ابعاد $۳۰ * ۷۰$ سانتیمتر وجود دارد. با توجه به فلسفه دو مرحله ای بودن تدفین در دوره ساسانی و وجود دو استودان در این منطقه انتظار می‌رفت که فضای معماری مرتبط با مرحله اول تدفین نیز یافت گردد که وجود دخمه در مجاورت استودان این فرضیه را تایید نمود. از آنجایی که در این منطقه یک دخمه و دو عدد استودان به پیدایی آمده به نظر می رسد که دخمه به طور مشترک جهت مرحله اول تدفین مورد استفاده قرار گرفته و پس از تجزیه گوشت جسد متوفی در این دخمه، بقایای استخوانی جمع آوری شده و به فضای استودان منتقل می شده است. (تصویر شماره ۶).

بحث و نتیجه گیری:

۲،۶۰ تا ۱ متر طول و ۹۰ تا ۵۰ سانتیمتر عرض و ۵۰ تا ۱۰۰ سانتیمتر عمق می باشند.

نهایتا پس از مرحله اول تدفین (دخمه گذاری) و جدا شدن گوشت، مرحله دوم تدفین انجام شده و استخوانهای جمع آوری شده به سازه عمدتا سنگی (استودانها) انتقال یابند. (تصویر شماره ۳) هر چند که در مواردی نیز استخوانها را در خمره های تدفین (میرفتاح، ۱۳۶۶: ص ۶۱-۴۴) و یا سایر شیوه های نگهداری در فضایی غیر از جنس خاک (رعایت پاکی عنصر خاک) منتقل نموده اند. (Farjamirad 2015: 25-30)

مرحله دوم تدفین که در این روستا مشاهده گردید در نقاط دیگری از این شهرستان از جمله نگین، کتک سوخته و باغ صفی در بخش کتک، روستای امیرالمومنین در بخش آبژدان، شیخ عالی کر، پارباب موا در روستای سوسن سرخاب، برد گپی و شاهزاده عبدالله نیز مشاهده شده و قابل تطبیق با دیگر شواهد سایر مناطق با اهمیت دوره ساسانی ایران از جمله شهرهای اهواز، شوشتر، ایذه، لالی در خوزستان و استانهای فارس، بوشهر، یزد و... بوده که نشان از اهمیت شهرستان اندیکا در دوره ساسانی به عنوان یکی از استقرارگاههای دارای شواهد آیینی و تدفینی می باشد.

کاربرد واژه استودان دارای شواهد تاریخی در سده های اولیه اسلامی بوده و به این شیوه تدفین سندیت می بخشد به طوریکه در دیوان اشعار رودکی که از شاعران بزرگ نیمه قرن سوم هجری و قمری (۲۶۰-۲۵۰) و همزمان با دوره سامانیان می باشد نیز در یکی از ابیاتش به واژه استودان اشاره می کند و نشان می دهد که این واژه از لحاظ معنایی و کاربرد آن دارای همان مفهومی است که در این پژوهش مدنظر است و

اردشیر اول به تنسر روحانی بزرگ و هیربدان هیربد دستور داد تا به اثبات و جمع آوری کتاب رسمی دین خود یعنی اوستا پردازد. (بیانی، ۱۳۸۰: ص ۴۴-۲۵) از جمله بخش های مهم اوستا وندیداد است که دارای ۲۲ فرگرد (فصل) می باشد. این کتاب در بردارنده قوانین و مقررات زرتشتی مرتبط با مسائلی چون پاکی، گناهان، پادافره و تاوانهای گوناگون گناه می پردازد. در فصلها و فرگردهای مختلفی از این کتاب راجع به مراسم پس از مرگ، رسوم تدفین، مجازاتها و احکام محل تدفین و... نیز سخن به میان آمده است. به طوریکه چندین فصل از وندیداد به این قضیه اختصاص یافته است. (رضی، ۱۳۷۶: ص ۱۴۷)

بر اساس اعتقادات دینی آلوده کردن خاک توسط جسد مرده را پلید می دانستند. به نظر می رسد رایج ترین شیوه تدفین به صورت دو مرحله ای بوده است. به طوریکه آنها لذا دخمه گذاری یا مرحله اول تدفین صورت گرفته که در منطقه سرطویله از توابع شهرستان اندیکا نیز مشاهده گردید، در شهرهای مهم دوره ساسانی به طور گسترده مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته و نمونه هایی از آنها را معرفی کرده اند. به طور نمونه می توان در خوزستان (شوشتر و اهواز) و در سایر مناطق ایران، از جمله در شهرهای استان بوشهر (در منطقه گناوه و پشته سنگی «تیر رسول» و سواحل بندر ریگ) (توفیقیان، ۱۳۸۸: ص ۲۴)، در منطقه فارس در کوه مهر (واندنبرگ، ۱۳۷۹: لوح ۶۲-۶۱) کوه حسین، کوه ایوب، کوه سروی و تنگ خشک سیوند، کوه رحمت، کوه زیدون، آخور رستم، چله گاه لامرد و بیشاپور (گیرشمن، ۱۳۷۹: ص ۲۶۱) در منطقه چابهار و در بستر سنگی حاشیه جنوب غربی روستای تیس و در پشته سنگی پیل بند (رجبی، ۱۳۹۳: ۸۸-۸۲) اشاره نمود. ابعاد این قبور متفاوت بوده و به طور معمول از

از همان دوره ای که این شعر سروده شده این واژه کاربرد داشته است.

مرده نشود زنده، زنده به ستودان شد

آئین جهان چنین تا گردون گردان شد

(شعار، ۱۳۸۲: ص ۷۶)

در پایان پیشنهاد می‌گردد که سازمان میراث فرهنگی، توجه ویژه ای جهت حفظ این آثار ارزشمند داشته و با توجه به کمبود مطالعات علمی که راجع به شناسایی سایر آثار تاریخی این شهرستان کاملاً محسوس است، برنامه ای هدفمند و بلند مدت را تعیین و اجرا نماید.

منابع:

آل گودرزی، گوهرتاج، ۱۳۹۱، بررسی و شناسایی منطقه حفاظت شده کرای، خوزستان، گزارش منتشر نشده آرشیو میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان خوزستان

ابوالقاسمی، محسن، (۱۳۷۵)، دستور تاریخی زبان فارسی، تهران، سمت.

ترومپلمن، لئو، (۱۳۷۲)، «قبور و آئین تدفین در دوره ساسانی»، ترجمه: مولود شادکام، باستان شناسی و تاریخ، شماره پیاپی پانزده، صص ۳۷-۲۹.

درخشی، حسن و دیگران، (۱۳۸۶)، «مطالعه معماری صخره ای (گوردخمه) شهرستان گتوند و شواهد استخوانی آنها»، در مجموعه مقالات نخستین همایش منطقه ای باستان/استخوان شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد میانه، صص ۹۷-۸۹

رضایی. عبدالحمید ۱۳۸۷: بررسی روند ایجاد، توسعه و تخریب استقرارهای دشت شوشتر در دوره هولوسن بر اساس داده ای زیست بوم شناسی، رساله دکتری، گروه باستان شناسی تربیت مدرس

زاگارل، آلن ۱۳۸۷، باستان شناسی پیش از تاریخ منطقه بختیاری: ظهور شیوه زندگی در ارتفاعات، ترجمه کورش روستایی، شهر کرد: انتشارات سازمان میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان چهارمحال و بختیاری.

سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح ۱۳۷۰: فرهنگ جغرافیایی آبادی های کشور جمهوری اسلامی ایران: دزفول، جلد ۶۹

سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح ۱۳۸۳: فرهنگ جغرافیایی رودهای کشور: حوضه آبریز خلیج فارس و دریای عمان، جلد ۴، تهران، انتشارات سازمان جغرافیایی وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح

سرداری زارچی. علیرضا ۱۳۹۱: گزارش بررسی و شناسایی باستان شناختی شهرستان اندیکا (جلد دوم) (قسمت اول)، مرکز اسناد اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری خوزستان، انتشار نیافته

سرفراز، علی اکبر ۱۳۵۷، آیا مسجد سلیمان یک نیایشگاه مهری است؟، مجله بناهای تاریخی، شماره ۱، صص ۴۷-۴۱

سورتیجی، سامان، (۱۳۹۰)، «معرفی شیوه تدفینی از دوره ساسانی در قلعه کنگلو واقع در سواد کوه مازندران»، مطالعات باستان شناسی، تهران، دوره ۳ شماره ۲، پاییز و زمستان، صص ۹۲-۷۷

عزیزی خرائقی، حسین، ناصری. رضا و بارانی. وحید ۱۳۸۹: گزارش مقدماتی بررسی های باستان شناختی حوضه آبگیر سد گتوند علیا، آرشیو پژوهشکده باستان شناسی، (منتشر نشده)

قاسمی عبدالملکی. مازیار و سلطانی، ایوب ۱۳۸۸: مطالعه و بررسی پرونده های پلاک های ثبتی آثار شهرستان لالی، به سفارش میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان خوزستان، انتشار نیافته

گیرشمن. رمان ۱۳۴۳: صفة مقدس در مسجد سلیمان، ترجمه: رجب نیا. مسعود، مجله هنر و مردم، شماره ۱۲۱، صص ۴۸-۴۳

گیرشمن. رمان ۱۳۴۵: کشف دو آتشکده پارتی پارتی در مناطق نفت خیز ایران، ترجمه حجت. هاشم، مجله بررسی های تاریخی، شماره ۲، صص ۵۳-۵۹

گیرشمن، رومن، (۱۳۸۰)، *ایران از آغاز تا اسلام*، ترجمه: محمد معین، تهران، علمی و فرهنگی.

ولی پور. حمیدرضا و دیگران ۱۳۸۹: گزارش مقدماتی فصل اول کاوش در محوطه کلانتر ۴، حوضه آبگیر سد گتوند، خوزستان، مجله پیام باستان شناس، سال هفتم، شماره چهاردهم، صص ۴۹-۷۶

واندنبیگ، لویی، (۱۳۷۹)، *باستان شناسی ایران باستان*، ترجمه: عیسی بهنام، تهران، دانشگاه تهران، چاپ دوم

واندنبیگ. لویی و شیپمن. کلاوس ۱۳۸۶: نقوش برجسته منطقه الیمایی در دوران اشکانی، ترجمه: محمدی فر. یعقوب و محبت خو. آزاده، انتشارات سمت

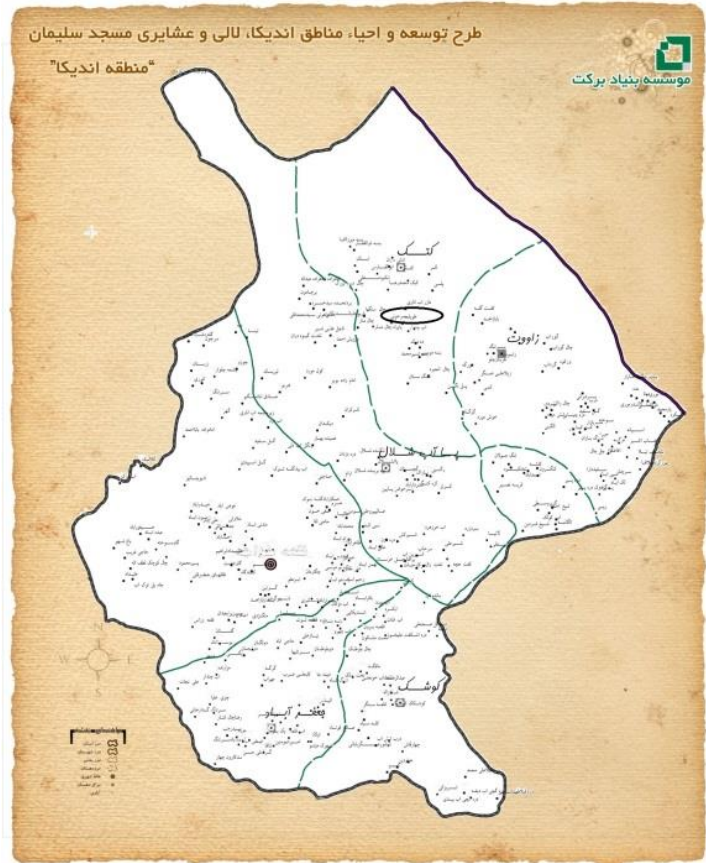
Assemani, Stefano Evodio, (1748) *Acta Sanctorum martyrum Sims-williams*, (1930), C2, pp. 31-50, 139-146, 158-162.

Farjamirad, M. 2015. Mortuary Practices in Ancient Iran from the Achaemenid to the Sasanian Period (mid 6th c. BC to mid 7th c. AD). In: (=BAR International Series 2747), Oxford.

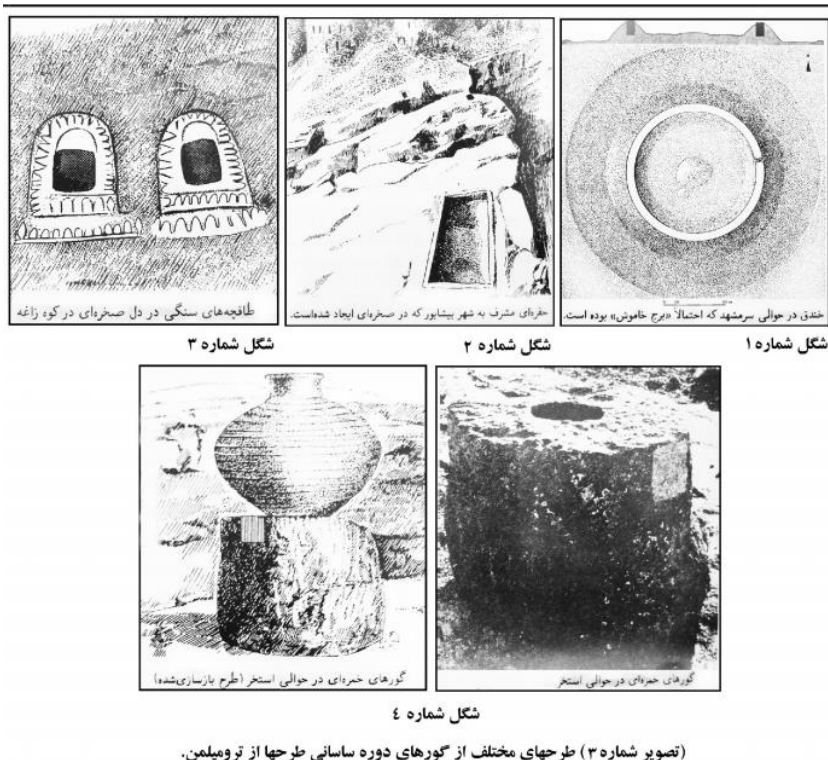
Molleson, T. Two Sasanian ossuaries from Bushehr. Iran. Evidence for exposure of the dead. *Bioarchaeology of the Near East*. 2009: (3) p 1-16

Waterfield, Robin, (1973) *The War for Alexander the Great's Empire*, Oxford

Wright, Henry, 1979. *Archaeological Investigation in Northeastern Khuzestan*, University of Michigan

تصاویر شماره ۱ و ۲ نقشه جغرافیایی استان خوزستان و شهرستان اندیکا و موقعیت آثار مورد مطالعه در شمال شهرستان

تصویر شماره ۳ شیوه‌های مختلف تدفین دوره ساسانی (برگرفته از سورتیچی ۱۳۹۰: ۸۲)

تصویر شماره ۵ و ۴ استودانهای الف و ب روستای طویله

تصویر شماره ۶ دخمه روستای طویله واقع در ضلع شمالی استودان ب